DESPRE *INSCRIPŢIILE ROMANE DIN UNGARIA* (II)

DE
I. I. RUSSU

La interval relativ scurt, de patru ani, a apărut în 1976 al doilea volum (numit 2. Lieferung) al frumoasei colecţii-corpus maghiar de inscripţii antice ale ţării*, prezentat în aceleaşi condiţii grafice-tehnice optimale, impunătoare, pe hîrtie cu ilustraţii de bună calitate, cum puţine sînt culegerile de monumente epigrafice similare apărute în ultima vreme. Potrivit unui firesc şi necesar principiu de continuitate şi consecvenţă cu sine înşişi, aceiaşi prestigioşi autori budapestani în aceeaşi editură maghiară de stat prezintă materialul epigrafic lithic din două judeţe ale vestului Ungariei (Zala, Veszprém) şi ale marelui centru militar şi civil Brigetio (Szőny, jud. Komárom, pe malul drept al Dunării), aplicînd exact acelaşi sistem de repartizare şi expunere, în forme identice, fără a se lăsa atinşi aproape deloc de influenţa criticilor şi obiecţiilor ce s-au adus volumului I (1972). O singură mică modificare au admis şi adoptat: amplificarea lecturilor de texte epigrafice antice, prin faptul că (p. 7) „critica amicală a unor colegi (mai ales H. Lieb, L. Pedersen, H. G. Pflaum şi J. Šašel) ne-a determinat să ne abatem într-o privinţă de la principiile de bază ale vol. I. Textele vor fi în continuare deslegate fără excepţie" (die freundliche Kritik einiger Kollegen, insbesondere die von H. L., L. P., H. G. P. und J. Š., hat uns veranlaßt, von den Grundsätzen der l. Lieferung in einer Hinsicht abzuweichen. Die Texte werden fortan nicht nur ausnahmsweise aufgelöst). Dar despre RIU, I s-a observat în două locuri că „lacuna principală este lipsa t r a n s c r i e r i i textelor antice, a întregirii şi deslegării, a comentariilor, despre care se poate spune că la majoritatea celor 284 piese apar cam deficiente; rar se oferă vreo transcriere integrală a textului latin, lectura şi întregirile fiind lăsate mai mult în sarcina şi competenţa cititorului. Dar acesta nu poate fi şi nu este totdeauna un epigrafist consacrat sau cu destulă experienţă . . . " (SCIVA, 25, 1974, p. 249; Gnomon, 47, 1975, p. 391), — adnotări pe care s-ar părea că L. B. şi A. M. nu le-au citit. Deci în RIU, II se constată numai progresul în ce priveşte lectura cu întregiri a textelor romane antice; restul a rămas (poate dintr-un spirit de

* *Die römischen Inschriften Ungarns* (RIU). 2. Lieferung. SALLA, MOGENTIANA, MURSELLA, BRIGETIO, von László Barkóczi und András Mócsy, mit 211 Abbildungen, 345 Zeichnungen und 4 Landkarten. Akadémiai Kiadó Budapest, 1976 (Gemeinschaftsausgabe des Akadémiai Kiadó, Budapest und des Verlages Adolf M. Hakkert, Amsterdam).

C u p r i n s; Vorwort, p. 7; Abkürzungsverzeichnis, p. 9—10; Municipia Salla, Mogentiana, Mursella, p. 13—87, nr. 285—372 (redactat de A. Mócsy); Municipium Brigetio—Castra legionis I Adiutricis, p. 89—245, nr. 373—634 (red. L. Barkóczi); Konkordanztabelle zum Corpus Inscriptionum Latinarum, Band III, p. 247—248; (planşe cu fotografii), p. 251—358.

S C I V A, tomul 29, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1978, p. 95—98.

comoditate sau inerţie) exact ca în vol. I ; încît cele observate şi obiectate de noi pentru acesta se potrivesc şi rămîn valabile, necesare, pentru noul volum.

În primul rînd conţinutul însuşi : materialul este limitat la piesele lithice-lapidare (piatră, marmură); de celelalte inscripţii (*instrumentum*, pe produse ceramic-tegulare, metal etc.) nici o menţiune. S-a arătat de repetate ori (dacă pentru epigrafişti şi istoriografi mai era necesar) importanţa documentară a t u t u r o r inscrisurilor antice, cele din categoria a doua fiind uneori chiar mai valoroase şi semnificative decît cele lithice-monumentale ; de aceea gruparea separat a epigrafelor numite ,,minore'' (*instrumentum*) ori ignorarea lor în bloc (fără măcar a le menţiona la localitatea respectivă) este un procedeu discutabil, o amputare a fondului documentar al unei zone provinciale. O culegere (corpus) de inscripţii antice trebuie să fie un repertoriu documentar c o m p l e t, fără discriminări, al tuturor inscrisurilor epocii şi zonei respective (nu numai un album cu planşe ori piese monumentale-artistice mai mult sau puţin arătoase), pentru cunoaşterea cît mai amplă a societăţii şi culturii, a tot ce acestea au produs lăsînd menţiuni scrise despre manifestările lor variate. Este criteriul ştiinţific pe care l-a inaugurat şi aplicat (în formele tehnice existente în a doua jumătate a veacului al XIX-lea) grupa de redactori ai CIL în frunte cu Th. Mommsen şi pe care noi l-am adoptat şi amplificat aplicîndu-l cu mai multă stricteţe la materialul epigrafic al Daciei romane (de ex. IDR., III, Bucureşti, 1977 etc.).

Ordinea de expunere în RIU, II este consecvent cea topografică, în cadrul judeţelor Ungariei dinspre sud şi vest către nord ; la fiecare localitate piesele epigrafice se grupează după conţinut şi destinaţie (criteriul tematic) ; dar *lemma*, datele tehnice despre epigrafe apar iarăşi într-o înşiruire nepotrivită, nepractică (adică : *a*/ locul, data descoperirii şi păstrării ; *b*/ definiţia piesei, materialul-roca, starea de conservare, dimensiuni etc., în loc de a se prezenta totul invers, în ordinea necesară şi firească). După o concepţie originală şi cam excentrică, totul este expus în RIU pe ,,două coloane'', un sistem bizar de ,,juxta'' : pe pagina din stînga textul german cu descrierea, datele, bibliografia, aparatul critic, comentariile, notele ; pe pagina din dreapta numai desenele (schematice, dar în general exacte şi utile, chiar dacă uneori deformează ductul elegant al scrierii monumentale romane) sau reproducerea fotografică a articolelor din CIL, III (în cazul pieselor dispărute). Aplicarea rigidă a unei asemenea scheme a dus la crearea de goluri, pagini albe pe jumătate sau trei sferturi, chiar mai mult (RIU, p. 198 are . . . patru cuvinte, p. 204 cinci rînduri scurte de text). Inutil a repeta că mult mai uşoară şi practică era expunerea întregului material în ordinea numerotării din RIU (I, II etc.), pe o singură coloană şi pagină, încadrînd în textul continuativ întregul material ilustrativ (atît fotografiile cît şi desenele în chip de ,,juxta'').

În sistemul Barkóczi-Mócsy cititorul epigrafist care vrea să studieze mai temeinic, integral, materialul epigrafic al Ungariei antice, trebuie să-l urmărească simultan pe trei benzi : *a*) pagina din stînga, *b*) desenul textului latin (sau reproducerea anastatică din CIL, III) pe pagina din dreapta, *c*) la urma volumului, planşele cu fotografii, dacă există. Este o muncă nu tocmai uşoară pentru cel ce urmăreşte mai temeinic grafia

și lecturile, cuvintele și numele proprii ale epigrafelor (norocul cititorului-epigrafist este formatul practic și comod al „octavului” cărții facilitînd acea continuă răsfoire și revenire, ce mult mai greu pot fi făcute la un format „ceaslov” ca CIL și alte publicații-albume). Pe hîrtia albă de optimă calitate ilustrația fotografică putea fi foarte bine reprodusă, cu claritate, alături de textul epigrafic redat în desen schematic — cum s-a arătat și cu alte ocazii la noi; iar o fotogramă mediocră și obscură nu va fi prin nimic mai limpede pe planșe cu hîrtie oricît de fină și lucioasă. Publicațiile — culegeri epigrafice — sînt în primul rînd unelte de lucru, a căror utilizare trebuie facilitată : la editarea lor trebuie avută în vedere și munca „beneficiarilor”, adică a epigrafiștilor.

Pe lîngă asemenea observații și sugestii privind organizarea materialului în ansamblu, forma de prezentare în vederea unei cît mai ușoare și eficiente utilizări istoriografice, a interpretării științifice, se impun cîteva rectificări ori sugestii de amănunt privind lectura textelor epigrafice romane din RIU, II.

La p. 10 (bibliografie) „Stuttgart, 1892 ff.” este 1893 ff.

Județele *Zala* și *Veszprém* (hărți, p. 11, 14, 17) : nr. 287 este citit „*etwa* [. *Me*]*mmius*/- - -” (la fel în desen), dar în fotografie se văd clar resturile (marginea de sus) a tuturor literelor lui *MEMMIVS*, precedate de un *praenomen* din două (?) litere, deci [. .] *Memmius*. 289 „die Inschr. ist schwer lesbar”, dar de fapt sînt destul de bine păstrate literele elegante, după care s-a confecționat un desen mediocru, suficient de clar. 290 era necesară o fotografie care putea oferi o lectură ameliorată. 292 „sehr schöne Buchstaben” dar desenul lor oferit de autor este rudimentar, făcut liber, nu după fotografie ; la fel nr. 293. 301 „ . . . *I SABIN* . . . ” *praenomen* pare să fi fost din cele mai frecvente, ca [*Ae*]*L(i-)* ori [*Aure*] *L-*. 304 în fragment se mai văd resturi din r. 4 (un *P*, *R*, sau *B*). 306 *V S* întregite ca *v(otum) s(olutum)* poate fi mai curînd *v(otum) s*(*usceptum*). 310 desenul liber (crochiu) nu redă forma și stilul literelor clare în foto. 312 r. 5 nu e *VE*, ci *VET* (*E* + *T* ligatură, vizibilă în fotografie). 316 *T K FLORENTINVS* este explicat gentiliciul „*K(assius)* Kuzsinszky, *K*(*anius*) Mócsy”, dar preferabil *F(lavius)*, cu *F* în formă de *K* ce nu este raritate (la fel în nr. 318). 319 *IV CELERINVS* e citit *Iu*(*lius*), dar în foto este *IVL* (*V* + *L* ligatură). 326 forma *pusuer-* (în loc de clasic *posuer-*) ce se mai întîlnește în inscripții (cf. românesc *puseră*). 333 (CIL, III, 4 147) cognomen *BRIN* / . . . *VS* poate să fie *Brin*/[*cas*]*us*, ca *Aur. Brincasus* din CIL, III, 11 111 (eventual nume tracic ; cf. însă nr. 335). 336 *C IVP* poate fi *C(aius) IVL(ius) P.* - - , *V* + *L* ligatură. 356 *Marcus Ulpius Gaddes* are nume (*cognomen*) palmyrean (cf. IDR, III/1 166). 365 *AVR IEZENA AVIAE*, dacă *Iezena* nu are ligatură *a* + *e*, ar putea să nu fi fost declinată după schema latinească (precum e cazul la multe nume semite în inscripții latinești). 368 fotografia piesei (corodate) este amputată, lipsă marginea stîngă.

Municipium Brigetio (Szőny), plan de situație p. 90 : nr. 397 (CIL, III, 10 978) remarcabilă forma „vulgară” *LASCIVS*. 421 (CIL, III, 10 987) „*corn*[*i/c*]*ul (arius) leg(ionis) II ad(iutricis)*” pare mai curînd *leg(ati) l(egionis) I Ad.*, *L* din *legio* fiind eventual incomplet ca un simplu *I* (sau se vede o mică „talpă” spre dreapta ; *L. B.* ar fi bine să revadă originalul epigrafei). 476 la sfîrșit după *V S L L* se văd resturile li-

terei *M(erito)* ce intră în formula finală a textelor votive. 481 „verwittert" cu un desen lacunos, ar putea fi citită după original. 487 numele *VICTOI - - - / VS* poate fi *Victor[in]/us*. 503 r. 9 *COMZO NTE* are ligatură *M* + *A*, deci lectura *Comazonte*. 505 *LEG XIIII G(emina) M(artia) V(ictrix)*. 512 *Ammonio Valentiniano* remarcabil gentiliciul roman format din numele teofor egiptean *Ammon-*. 523 *AVR VIBINVS* este de fapt cu *A* + *N* ligatură, încît lectura ce se impune este *Vibianus*, cognomen roman frecvent în această formă. 534 numele *SEPATTA* e scris despărțit cu un „punct" *SEP · ATTA* vizibil în fotografie. 537 *AVRELIVS HEVTICINVS* e remarcabil cognomen-ul greco-roman derivat din *Eutyches*(?). 540 dacă transcrierea este corectă, am avea *L(ucia) Caecilia Bathanae* femeie cu *praenomen* (IDR, III/1 141 și 159), ca și nr. 544 *T. Claudia Emerita* (fiica unui T. Clau. Severianus). 549 *ELVIO VETALI* remarcabilă formă populară a lui *Helvio Vitali*. 550 *PORTVMIA* în loc de *Postumia* (care nu a fost relevat nici în CIL, III, 11 034). 553 r. 5 este citit *GLI* . . . , pare a fi *CEN* . . 571 „unpubliziert" era necesară o fotografie în care se putea citi ceva mai mult. 573 r. 4 *C PETR NVDINVS* este evident *Petr(onius) Nu(n)dinus*. 578 *L. SAMO.*, pare a fi începutul unui gentiliciu celto-roman (ca *Samognatius* etc.). 590 textul celebrului sarcofag pus de *M. Ulpius Celerinus sal(ariarius) leg. I Ad(iutr.) interprex Dacorum vivus sibi et filio suo* . . . ", ArchÉrt 1944/5, p. 178 (AnnÉp, 1947, 35) a fost studiat amănunțit de noi în Anuarul Institutului de istorie națională, Cluj, 11 1946—1947, p. 403—412, lucrare pe care L. B. uită să o citeze. 595 *AVREL MARTIA/ LIS NAVCLER PORTVS/MISENI* e citit astfel de editor „*nau[archus] cl(assis) pr(aetoriae)* Ondrouch, Barkóczi", dar pe piatră e *nauclerus portus Miseni*. 603 era necesar o reconstituire grafică (desen) a jumătății drepte a epitafului. 608 se vede urma literelor *ET* înainte de *HEREDES*. 626 remarcabil „romanul" cu tria nomina *M(arcus) Ulp(ius) Marcus* (!).

Una din calitățile deosebite ale vol. II din RIU este acuratețea cu care a fost imprimat, puritatea textului german, a transcrierilor și a comentariilor, lipsa totală a defectelor grafice numite, convențional, „erori de tipar" (care nu lipseau cu totul în vol. I ; cf. SCIVA, 25, 1974, 2, p. 254). Cum s-a mai spus și este evident în asentimentul tuturor specialiștilor, obiecțiile privind unele aspecte ale sistemului de prezentare (ce uneori poate fi o chestiune subiectivă de gust și preferință personală), urmate de rectificările amănuntelor neconforme, nu scad aproape nimic din utilitatea și valoarea fundamentală științifică a corpus-ului epigrafic maghiar, care este de dorit să-și continuie apariția cel puțin în cadența de pînă acum spre a fi încheiat și încoronat cît mai curînd cu un index general ; va fi un instrument de informare și cercetare istoriografică de prim rang pentru teritoriul roman al Ungariei, ca și pentru provinciile învecinate din Imperiul roman în veacurile I—VI.

ÜBER „DIE RÖMISCHEN INSCHRIFTEN UNGARNS (II)"

ZUSAMMENFASSUNG

Vorliegender Aufsatz wird in gekürzter deutscher Fassung in der Zeitschrift *Gnomon* (München), 1978, erscheinen.